

Список літератури: 1. Масионис Дж. Социология / Дж. Масионис – 9-е вид. – СПб.: Питер, 2004. – 752 с. 2. Ларри Зидентоп. Демократия в Европе / Зидентоп Ларри / Пер. с. англ.; под ред. А.Л. Иноземцева. – М.: Логос, 2001. – 360 с. 3. Философский энциклопедический словарь / Гл. редакция: Л.Ф. Ильичёв, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалёв, В.Г. Панов – М.: Сов. Энциклопедия, 1983. – 840 с. 4. Чинакова Л.И. Социальный детерминизм: Проблема движущих сил развития общества / Л.И. Чинакова. – М.: Политиздат, 1985. – 159 с. 5. Мир философии: Книга для чтения. В 2-х ч. Ч. 1. Исходные философ. проблемы, понятия и принципы. – М.: Политиздат, 1991. – 672 с. 6. Асмус В.Ф. История античной философии / В.Ф. Асмус. – М.: «Высшая школа», 1965. – 320 с. 7. Степаненко В. Глобальное гражданское общество // Социология: теория, методы, маркетинг, 2005, № 2, – С. 156–176. 8. Энгельс Ф. – А. Бебелю. Лондон, 18–28 марта 1875 г. К. Маркс, Энгельс Ф. Соч., 2-е изд., Т.19. 9. Мамут Л.С. Гражданское общество и государство: проблема соотношения // Общественные науки и современность, 2002, №5. – С. 94–103.

*Киян М. Ш., Окладна М. Г.
м. Харків, Україна*

УКРАЇНО-МОСКОВСЬКИЙ ДОГОВОР 1654 Р. ТА ЙОГО ГЕОПОЛІТИЧНІ НАСЛІДКИ

У середині XVII ст. Європа увійшла у нову епоху суспільного й політичного розвитку, що характеризувалася якісно новим станом людського суспільства, котре за своїм соціально-правовим характером ставало громадянським. Процес становлення громадянського суспільства відбувався нерівномірно. В авангарді руху за побудову безстанового суспільства йшли розвинуті країни західної цивілізації – Англія, США і Франція. Україна не була винятком з загальноєвропейських процесів. В ній активно розгорталася визвольна боротьба, спрямована на розв'язання найголовніших завдань – визволення залежності від Речі Посполитої та створення власної православної (незалежної) Української держави й запровадження нових соціально-економічних відносин на основі дрібної (фактично фермерського типу) козацької власності на землю. У «середині XVII ст. в українських землях народний гнів вибухнув з такою силою, що кардинально змінив не тільки хід національної історії, а й суттєво вплинув на геополітичний розвиток всієї Європи» [1].

У XVI–XVII ст. українські землі перебували у складі Речі Посполитої. Повновладними господарями на них почувала себе польська шляхта, яка нещадно експлуатувала українців й інакше, як хлопами (від давнього «холопи») не називала. Тогочасне польське фільварочне господарство гальмувало розвиток простої капіталістичної кооперації, українське селянство було затиснуте єврейськими, грецькими та вірменськими орендарями; міщанство, як і селяни, виконувало повинності та сплачувало податки (20–30 грошів з «диму» та церковну десятину), не витримувало економічної конкуренції у торгово-промисловій сфері [2].

Українська спільнота зазнавала з боку польської шляхти нестерпного національного гноблення. Сеймова «Ординація Війська Запорозького реєстрового» (1638) обмежила самоврядування реєстрового козацтва, скасувала виборність старшин, ліквідувала козацький суд, заборонила українцям обіймати командирські посади [3].

Економічні утиски супроводжувались духовним поневоленням. Православна віра була загнана мало не в підпілля. Напередодні визвольної війни загострилася міжкон-

фесійна боротьба. Річчю Посполитою «проводилася політика на ліквідацію православної віри й впровадження католицизму та уніатства (закриття православних храмів і монастирів, масове спорудження костелів і кляшторів, знуцання над релігійними почуттями православних, насильницьке обернення в католицизм та уніатство тощо)». Після Брестської унії 1596 р. православна віра як певна церковно-ієрархічна структура фактично перестала існувати. Руська (українська) мова вважалась хлопською. Єдиною державною мовою була польська. Значна частина української шляхти зраджувала національні інтереси власного народу і переходила під знамена (політичні й духовні) Польщі. Каральні органи польської шляхти «вдавалися до елементів етнічних чисток (винищення українців тому, що вони були українцями)». Канадський вчений Ф. Сисина робить висновок, що якби «не повстання Хмельницького, то окрема руська ідентичність та культура були б приречені на повільну, але неминучу ерозію і дезінтеграцію в Польському королівстві» [4]. Сейми Речі Посполитої приймали спеціальні закони, які проголошували українські області «одвічно польськими землями» до Новгород-Сіверського і Путивля. Фактично Україна в кінці XVI – першій половині XVII ст. опинилася перед загрозою повної втрати своєї культурно-історичної ідентичності.

Всі ці та решта інших обставин призвели до революційного вибуху українського народу у 1648 р., національно-визвольної війни українського народу, в ході якої була створена перша в історії українського суспільства національна незалежна держава Україна, що юридично було зафіксовано Московським договором 1654 р.

Становлення Української держави відбувалося в надзвичайно складних внутрішньо – і зовнішньополітичних умовах. Б. Хмельницький у своєму протиставленні з польською шляхтою розраховував на допомогу Росії. Підрахунки показують, що для цього Б. Хмельницький зробив близько 30 спроб. Б. Хмельницький активно використовував впливові можливості українських старшин С. Мужилівського, П. Тетері, С. Богдановича, Л. Капусти, Г. Яцкевича, К. Бурляя, російських бояр Б. Морозова, І. Милославського, Г. Пушкіна, А. Матвєєва, І. Фоміна, Б. Репніна-Оболенського, В. Бутурліна, Р. Стрешньова, патріархів Паїсія, Нікона та ін. [5]. Вже наприкінці 1648 р. він споряджає до Москви посольство на чолі з полковником Мужилівським, котрому доручалось особисто викласти царю прохання про надання Україні військової допомоги, а також про об'єднання її з Росією. У 1649 р. Хмельницький через російського посла Михайлова ще раз виклав царю своє прохання: «щоб ваша царська величність, як правдивий і православний государ християнський, єдиним государем нам ... був» [6]. Російський уряд не міг задовольнити звернення Хмельницького, оскільки у 1648 р. по всій Росії прокотилася хвиля повстань російської черні. Події в Україні цар ототожнював з бунтами російських холопів, відразу не зрозумів специфіки української революції, а тому й не поспішав 1648 р. з введенням до України російських військ.

Війна між Росією та Річчю Посполитою у 1632–1634 рр. Закінчилася поразкою Росії. Поляновський мир підтвердив умови Деулінського перемир'я 1618 р., за яким Росія втрачала на користь Польщі Чернігово-Сіверщину та Смоленщину, а також повинна була виконувати автоматичні союзницькі обов'язки. Польща, Туреччина та Крим застерігали Росію від втручання в україно-польські справи. Росія розуміла, що відкрита допомога Україні коштуватиме їй війни з Туреччиною, Польщею, Швецією та Кримом, що після 1654 р. і підтвердилося. Тому Царський уряд, починаючи з 1648 р., обрав позицію вичікувального нейтралітету в війні Польщі і України. Це практично означало відмову від допомоги Польщі в її боротьбі проти України, що вельми полегшувало становище останньої. З боку Росії на Україну у воєнні роки постачався хліб, козацька армія забезпечувалася гарматами, кіннотою, донськими загонами, живою худобою тощо. Україна також постійно одержувала від Росії дипломатичну допомогу.

У 1651 р. Земський собор у Москві ухвалив, що якщо польський король і надалі продовжуватиме ворожу що до Росії політику, то Запорозьке Військо і все населення України будуть прийняті у підданство Росії. Але тільки через два роки Земський собор (1 жовтня 1653 р.) одногосно прийняв рішення про перехід України під протекторат Росії. В рішенні Земського собору наголошувалось, що ініціатива про входження України у підданство Росії витікає з України, що Б. Хмельницький від імені української спільноти тривалий час просить Олексія Михайловича, щоб він «над ними змелосердився і велів їх прийняти під свою государеву високу руку» [6, С. 287]. Для втілення в життя рішення Земського Собору до України прибув боярин В. Бутурлін. Переговори на місці ледь не зірвалися через відмову російського посольства присягнути від імені царя в тому, що Росія не віддасть українців польському королю й не порушить їхніх прав та вольностей. Як зазначають дослідники, «лише усвідомлення цілковитої безвиході, неспроможність власними силами відстояти незалежність, довести до переможного кінця війну з Польщею й домогтися возз'єднання українських земель у межах єдиної держави змусило гетьмана й старшину погодитися на одnobічну присягу цареві як протектору» [7]. На цей крок Б. Хмельницький пішов тому, що, розумів, що в разі відмови Україні загрожувала війна на два фронти проти Речі Посполитої та Криму, яка привела б до подальшої катастрофи та розчленування українських земель, або й до цілковитого знищення українського етносу.

Таким чином, союз із Росією у тих історичних умовах був єдино природним. Але не Б. Хмельницький був першим його натхненником. Спроби поєднати долю України з Росією здійснювалися впродовж багатьох десятиліть до нього. І завжди ініціатива виходила із берегів Дніпра і базувалась на волі українського народу. Це важливо підкреслити, тому що із емоційних заяв сьгоднішніх «денонсаторів» рішень Переяславської Ради, які не знають історії, складається враження, що це Росія наклала свою «ведмежу» лапу на Україну. Насправді вона не тільки не ініціювала цього союзу, але й досить довго ухилялась від нього. Тому є багато прикладів. Ще у 1620 р. гетьман Петро Сагайдачний звертався до Михайла Федоровича з чолобитною, у якій виказував, що Запорозьке Військо хоче служити російському царю. У грамоті-відповіді Михайло Федорович подякував гетьмана за таке бажання і навіть виділив козакам жалування в розмірі 300 рублів, але під свою високу руку їх не взяв. Через чотири роки київський митрополит Іов Борецький надіслав російському царю прохання про прийняття українського народу в російське підданство, на що також не надійшла бажана відповідь, тому що Росія тільки відбила польську інтервенцію, була знесилена і, не змогла почати нову війну з Польщею заради України. У 1630 р. Іов Борецький знову звернувся з своїм проханням, але Михайло Федорович і цього разу відповів йому лише симпатіями. В той же час, російський уряд допомагав козакам і православним єпархіям України грошми, розселяв у порубіжних російських землях козаків і селян, які брали участь у повстаннях проти королівської влади.

Допомога Росії була досить помітною. У 1648 р., коли українські землі вразила засуха і стався страшний неврожай, тільки безперешкодний вивіз зерна із Росії врятував Україну від голоду. Все це зафіксовано в писемних джерелах, як і те, що у Визвольній війні брали участь на боці повсталих також і «русские люди – козаки».

Перехід України під протекторат Росії був оформлений 21 березня 1654 р. Україна і Московська держава підписали «Березневі статі» – умови переходу Гетьманщини під протекторат Московії. Цей документ є юридичним закріпленням прав і вольностей українського народу. Він є свідченням збереження Росією за Україною основ її державності, форм правління, устрою інституцій політичної влади, території, суду і су-

дочинства, армії (60 тис. реєстрових козаків), фінансової системи, територіально-адміністративного поділу, які створилися внаслідок національно – визвольної боротьби українського народу під проводом Б. Хмельницького. В статтях Росія визнавала внутрішньополітичний суверенітет України, її соціально-політичний та економічний статус, що склався в процесі визвольної війни. Статті давали можливість Україні довести визвольну війну до переможного кінця, завершити формування великої національної держави. Договір став правовою основою майбутніх поколінь України в їх боротьбі за суверенітет своєї держави. Україна уклала його добровільно, як суб'єкт міжнародного права. Всі документи, що склали договір, послідовно використовували такі терміни, як «взять под високою государеву руку», «поддатся под високою руку царя», «вступить в подданство». Це були загальновизнані, поширені у міжнародній практиці того часу юридичні формулювання, які скріплювали відносини протекції [8]. Таким чином форма зв'язків України і Росії за договором 1654 р. була протекторатом. Це – точка зору М. Грушевського, Д. Дорошенка, З. Когута, І. Крип'якевича, О. Мироненка, В. Смолія, М. Слабченка, В. Степанкова, О. Яковлева. В. Ліпінський уточнював: це був воєнний союз, забезпечений формою протекторату. Це була звична, поширена за часів феодалізму форма міжнародної васальної залежності малої і слабкої держави від великої і сильної. Зміст протекції обумовлювали конкретні обставини укладення союзу, але першою і обов'язковою його вимогою була воєнна допомога протектора державі, якій вона протегує, державі-васалу.

Можна зробити висновок, що підписання Московського договору змінило розстановку політичних сил в Європі: на політичному горизонті з'явилася коаліція двох держав, здатних на рівних протистояти будь-якому супротивнику.

Колишній союзник України Кримське ханство пішло на зближення з Річчю Посполитою, що значно ускладнило геополітичне становище козацької держави [8]. Україні та Росії загрожувала війна з Польщею, Швецією, Туреччиною та Кримським ханством. Росія взяла на себе основний тягар війни, ввійшла у смугу затяжних воєн із згаданими вище державами, потягнувши за собою і Україну [10].

Російська держава та 20-тисячне українсько-козацьке військо під керівництвом наказного гетьмана Івана Золотаренка повели спільну боротьбу у Білорусії. У 1655 р. під Львовом російсько – українські союзницькі війська нанесли нищівний удар Польщі. В листопаді 1655 р. Кримський хан був вимушений підписати з Україною взаємовигідний мирний договір, за яким татари обіцяли не допомагати більше Польщі у війні з Україною й не виступати проти Росії. Б. Хмельницький перемогу над Польщею закріпив по дипломатичних каналах. Поступово склалися гарні партнерські стосунки України зі Швецією, Молдавією, Валахією і Трансільванією. З деякими із них (наприклад Трансільванією) було укладено союзницькі договори. У 1656 р. Україна вживалась у коаліцію держав, одна з яких (Швеція) перебувала у стані війни з Росією. Саме ця обставина обумовила те, що в жовтні 1656 р. між Росією і Польщею було підписано обурливе для України Віденське перемир'я, за умовами якого Росія і Польща оголошували війну Швеції, не враховуючи інтересів України, яка знаходилася з нею в дружніх стосунках.

Б. Хмельницький, спираючись на союз з Трансільванським князем Юрієм Ракоцієм, посилав йому на допомогу 20-тисячне козацьке військо київського полковника Антона Ждановича. Разом зі Швецією, Трансільванією козацькі частини завдають Польщі нищівного удару. Сусідні з Польщею держави не бажали політичної рівноваги в Європі. Тому Польщу підтримали Австрія та Данія. Трансільвансько-українські війська зазнали поразки і змушені були відступати. Польща повстала з попелу, а Україна зазнала чергової невдачі.

Таким чином Переяславські події 1654 р. істотно вплинули на розвиток геополітичних процесів: зміцнилися позиції Московської держави, виникли передумови її пе-

ретворення на одну зі світових імперій, посилилась російська експансія на Захід та Південь; почався занепад Речі Посполитої; відбулося істотне послаблення політичної сили і ваги Оттоманської Порти та її васала – Кримського ханства; посилювався вплив Священної Римської імперії; почався політичний переустрій Балкан.

Україна надала Москві приклад для перебудови Східної Європи на засадах миру і злагоди, з перспективою утвердження прогресивних форм господарювання і суспільних відносин, демократичних засад державного устрою. Україна закликала Росію жити разом на правах рівності і невтручання у внутрішні справи одне до одного. Мирне співжиття двох народів, хай і з різними державними устроями, висвітило б життєвість того чи іншого устрою. У Росії та Україні відкривались перспективи співпраці та союзу двох великих держав.

Список літератури: 1. Бойко О. Д. Історія України // Посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К., 1999. – С. 126. 2. Рибалка І. К. Історія України. – Харків, 1995. – Ч. 1, – С. 128–129. 3. Ординація 1638 р. Війська Запорозького, заведено польським урядом // Історія України. Хрестоматія: У 2 ч. – К., 1996. – Ч. 1. – С. 119. 4. Історія України: Навчальний посібник / Під загальною редакцією В. А. Смолія. – К., 1997. – С. 77. 5. Шевченко Ф. П. Політичні та економічні зв'язки України з Росією в середині XVII ст. – К.: Вид-во АН УРСР, 1959. – 500 с. 6. Голобуцький В. А. Дипломатическая история освободительной войны украинского народа 1648–1654 гг. – К., 1962. – 360 с.; Касименко О. К. Російсько-українські взаємовідносини (1648 – поч. 1654). – К., 1955. – 428 с. 6. Хрестоматія з історії Української РСР. – Т. 1.3 найдавніших часів до кінця 50-х рр. XIX ст. – К., 1959. – С. 284–285. 7. Смолій В. А., Степанков В. С. Богдан Хмельницький. – К., 1995. – С. 59. 8. Полонська-Василенко Н. Історія України: В 2 т. – К., 1992. – Т. 2. С. 26. 9. Борисенко В. Й. Курс української історії: 3 найдавніших часів до XX століття. – 2-ге вид. – К., 1998. – С. 224. 10. Рибалка І. К. Історія Української РСР. Дорадянський період. – К., 1978. – С. 158.

*Комнатная Ю. А.
г. Белгород, Россия*

ИСТОРИЯ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ НАУКИ МЕЖДУНАРОДНОГО ЧАСТНОГО ПРАВА ДОРЕВОЛЮЦИОННОГО ПЕРИОДА – ЗАБЫТЫЕ ИМЕНА: МИРЛЕС АЛЕКСАНДР АКИМОВИЧ

До сих пор в науке нет единого мнения о том, что такое международное частное право, какое место оно занимает в системе права, является ли оно самостоятельной отраслью права, как соотносится со смежными отраслями права. Все эти вопросы не имеют однозначных ответов, поэтому на сегодняшний день существует необходимость в выяснении природы и значения международного частного права, играющего ведущую роль в устранении возможных столкновений правопорядков в условиях глобализации.

Однако, обратившись одновременно и к российскому законодательству, и к отечественным научным изысканиям по данному вопросу, можно сразу же установить несогласованность воли законодателя и мнения ведущих ученых. Современные исследователи в основной своей массе утверждают, что понятие и природа коллизионного права – это предмет дискуссионный. Отечественный законодатель, расположив коллизионные нормы в третьей части Гражданского кодекса Российской Федерации в Разделе